

Değişen Dünya Jeopolitiğinde İran

Ali ŞAHİN

Dünyada yaklaşık son on yıldır çatışma alanları genişlemiş, ülkeler arasındaki bloklaşmalar baş göstermeye başlamıştır. Nitekim Çin'in kuşak-yol projesi ile hegemon güç ABD'ye kafa tutması, Rusya'nın Ukrayna'yı işgal etmesi, Kafkasya'da II. Karabağ Savaşı sonrası değişen dinamikler, Ortadoğu'da Arap Baharı sonrası meydana gelen iktidar değişiklikleri ve iç savaşları dünyada bloklaşmayı ve jeopolitik dengenin net bir şekilde değiştiğini ortaya koymaktadır. Bu noktada Ortadoğu'da önemli bir güce ve konuma sahip olan İran'ın pozisyonu merak edilen bir konudur.

İran Jeopolitiği ve Ortadoğu

İran, kuzeyde Ermenistan, Azerbaycan ile Hazar Denizi ve Türkmenistan, doğuda Afganistan ve Pakistan, güneyde Hint Okyanusu ve Basra Körfezi, batıda ise Türkiye ve Irak ile komşudur. İran, kuzey-güney ve doğu-batı arasında önemli bir geçiş noktasında yer alır. Ayrıca Hazar Denizi, Hint Okyanusu ve Basra Körfezi'ne doğrudan bağlantı sağlayan tek ülkedir. Bu noktada önemli bir jeopolitik konuma sahip olan İran tarihsel süreçte pek çok medeniyete ev sahipliği yapmış, tarihin önemli savaşları bu coğrafyada meydana gelmiştir. Diğer taraftan İran'ı cazibe merkezi kılan diğer bir özellik ise sahip olduğu enerji kaynaklarıdır.

1979 İran İslam Devrimi'nden sonra İran'da değişen rejim ve motivasyon kaynağı İran dış politikasına ve jeopolitik dengeye etki etme sürecini değiştirmiştir. Zira Humeyni tarafından meydana gelen devrimle birlikte İran rejimi Şiiliğe dayalı bir İslam Cumhuriyetine dönüşmüştür. Bu bağlamda İran'ın Ortadoğu politikasını şekillendiren etmenlerin başında şüphesiz Şiilik gelmektedir. Özellikle İslam Devrimi sonrasında İran'ın dış politikasının ana unsuru "Devrim İhracı" politikası olmuş ve bunu Ortadoğu'ya yaymayı ana unsur haline getirmiştir. Bu noktada başarılı olduğu söylenilebilir. Çünkü bunun en bariz örneği Arap Baharı sonrasında İran'ın Ortadoğu'da başta Lübnan olmak üzere, Irak ve Suriye'de vekil güç stratejisi ile alan kazanma süreci göstermiştir. Hatta bu süreçte İran'ın Kapsamlı Ortak Eylem Planı (KOEP) çerçevesinde ABD ve Rusya, İngiltere, Fransa ve Çin arasında nükleer antlaşma imzalamıştır. Bu antlaşma sayesinde İran, Ortadoğu'da daha fazla alan kazanmış ve vekil aktörlerini güçlendirmiştir. Bu sürece en fazla tepkiyi şüphesiz İsrail göstermiştir. Zira İran, İslam Devrimi sonrasında ABD'yi büyük şeytan İsrail'i ise küçük şeytan olarak addetmiş ve İsrail açısından güvenlik tehdidi olarak görülmüştür.

2017 yılında ABD başkanlık seçimlerinde Donald Trump'ın seçilmesi ile birlikte, İran Ortadoğu'da ciddi problemler yaşamaya başlamıştır. Zira KOEP'ten çıkan ABD, İran'a olan yaptırımları artırmış bu durum ise İran'ı ciddi darboğaza sürüklemiştir. Bu noktada Ortadoğu'da vekil güçlerine olan yardım zayıflamıştır.

2021 yılında ABD'de yapılan yeni seçimle birlikte Trump'ın yerine gelen Joe Biden, İran ile olan ilişkileri yumuşatacağının sinyallerini vermiştir. Ancak beklendiği gibi olmamış, KOEP tekrar yürürlüğe girmemiştir. Bu süreçten sonra İran yeni bir arayış içine girerek başta Rusya ile 20 yıllık, Çin ile de 25 yıllık kalkınma antlaşması imzalamıştır.

İran-Suudi Arabistan Yakınlaşması

İran ile Suudi Arabistan arasında İslam Devrimi sonrasında belli gerginlik dönemleri meydana gelmiştir. Zira İran'ın yukarıda belirtildiği üzere Devrim İhracı politikası, Suudi Arabistan güvenlik tehdidi olarak görmektedir. Ancak iki devlet arasındaki keskin yol ayrımı Arap Baharı sonrasında Yemen'de İran destekli Husileri mevcut hükümeti devirmesiyle başlamıştır. Suudi Arabistan, batı destekli bir koalisyon ile Husilere karşı bir askeri müdahalede bulunmuştur. Bunun yanı sıra Suudi Arabistan 2016 yılında Şii din adamı Nimr el Nimr'in bulunduğu 47 kişiyi idam etmiş, bu durum Tahran'da büyük bir infialle karşılanmış ve Suudi Arabistan'ın Tahran Büyükelçiliği basılmıştı. Bu durum İran Suudi-Arabistan gerginliğini artırmıştı. Bunun yanı sıra İran'ın Husilere aktif destek vermesi, 2019 yılında Suudi Aramco tesislerinin Husiler tarafından vurulması, Suudi-İran ilişkilerini çıkmaza sokmuştu.

Bu gerginlikler doğrultusunda Suudi Arabistan-ABD ilişkileri İran'ı rahatsız eder bir hale gelmişti. İran hükümeti, Suudi Arabistan ile ilişkileri yeniden kurmak adına sürekli çağrıda bulunmuş ancak bu durum Suudi Arabistan tarafından kayıtsız kalınmıştır. Nitekim İran ve Suudi Arabistan arasındaki ilişkiler Çin'in arabuluculuğunda yeniden kurulmuştur. Bununla birlikte İran ve Suudi Arabistan arasında 2015'ten beri meydana gelen çatışma işbirliğine dönüşebilir. Suudi Arabistan'ın Yemen'deki saldırıları durabilir ve ateşkes sağlanabilir.

İran'ın Asya'ya Bakış Politikası

KOEP ile umduğunu bulamayan İran, bu süreçten sonra farklı çıkar yolları aramıştır. 3 Ağustos 2021 yılında İran'da gerçekleşen cumhurbaşkanlığı seçimlerinin ardından muhafazakar İbrahim Reisi yeni cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir. Bu dönem İran'ın dış politikasını da yeniden şekillendirecektir. Zira İbrahim Reisi bu süreç içinde dostlarını

artırmaya yönelik politika güdeceğini deklere etmiştir. Nitekim İran'ın Rusya ve Çin ile imzaladığı antlaşmalardan sonra, İran Meclis Başkanı Muhammed Kalibaf yeni dönemin “Asya Yüzyılı” olacağını ifade etmiştir. İran son 10 yıllık süreç içinde batıdan umduğunu bulamamış ve artık yüzünü doğuya çevirmiştir.

İran'ı, Çin ve Rusya ile aynı masaya oturtan şey ABD hegomonik gücü olmuştur. Zira ABD, Çin ile ticaret savaşı içine girmiş, NATO'yu Rusya'ya karşı revize edip çevreleme politikası gütmüştür. Bunun neticesinde Rusya-Ukrayna Savaşı'nda Ukrayna'ya aktif destek vermiş ve Rusya'ya ambargo uygulamıştır. Rusya-Ukrayna Savaşı dünyada bloklaşmaların gerçekleştiğini gözler önüne sergilemiştir. İran ise bu süreçte Rusya'ya örtülü bir şekilde destek verdiği iddia edilmiştir. Bunun yanı sıra Rusya ve İran arasındaki ekonomik ilişkilerinde geliştiği görülmektedir.

ABD'nin dünya üzerindeki ambargo stratejisi gerek Rusya gerekse İran içinde tepkiye yol açmıştır. Nitekim İran Cumhurbaşkanı Reisi, 2022 yılında Katar'ın başkenti Doha'da yapılan 6. Gaz İhraç Eden Ülkeler Zirvesinde ambargoların tanınmaması gerektiğini, yenedünya düzeninde ABD yaptırımlarının işe yaramadığı ifade etmiştir. Bu noktada geniş ambargo tecrübesine sahip olan İran'ın Rusya'ya ambargoları delme konusunda yardımcı olacağı düşünülebilir.

İran, ABD'nin bu yaptırım stratejisi karşısındaki tepkisinin bir sonucu olarak Çin ve Rusya'nın liderliğindeki Şangay İşbirliği Örgütüne tam üye olmuştur. Bununla da kalmayan İran'ın BRİCS üyeliği de gerçekleşmiştir. Nitekim İran, gerek ŞİÖ'ya gerekse BRİCS'e ABD karşıtı bir örgüt olarak bakmakta ve ambargoları aşp, dolar baskısından kurtulmak istemektedir. Zira İbrahim Reisi, her katıldığı uluslararası organizasyonlarda ABD ambargolarından şikayetçi olmaktadır.

İran'ın Kafkasya Politikası

II. Karabağ Savaşı sonrasında, Kuzey Kafkasya'da yeni dinamik ve jeopolitik bir ortam meydana gelmiştir. Azerbaycan'ın II. Karabağ Savaşı'nı kazanmasından sonra, Azerbaycan'ın Nahcivan ile kara bağlantısını sağlayacak olan Zengezur Koridoru kurulacağına dair bir anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşmaya şüphesiz en fazla tepkiyi İran göstermiştir. Zira İran resmi makamları her fırsatta Kafkasya'da harita değişikliğine karşı olduklarını vurgulamış, örtülü bir şekilde mezkûr savaşta Ermenistan'ı desteklediği iddia edilmiştir. Bunların altında yatan belli sebepler vardır.

İran bu koridorla birlikte jeopolitik önemi kaybedecektir. Zira İran, Azerbaycan ile Nahcivan arasındaki güzergâh üzerinden avantaj sağlamaktadır. Bununla birlikte Zengezur Koridoru Türkiye ile Türk cumhuriyetleri arasındaki bağlantıyı sağlaması sebebiyle İran'ın Türk cumhuriyetleri arasındaki stratejik önemi de kaybolacaktır. Bununla birlikte İran'ın yıllardır doğu-batı koridoru arasında sağlamaya çalıştığı amaçta ortadan kalkacaktır. Bu noktada İran bu koridora karşı çıkmaktadır.

İran'ın Zengezur Koridoruna karşı çıkmasındaki ikinci sebep ise güvenlik tehdidi ve bölünme riskidir. Zira İran'da ciddi manada Türk nüfusu mevcuttur. Bu koridorla birlikte İran Türkleri, Türk devletlerine daha yakın bir hâl alıp entegre olma ihtimali gündeme gelmektedir. Böyle bir durumda “Bütün Azerbaycan” sloganının vücut bulma ihtimali gündeme gelebilir. Bu durum ise İran açısından bir güvenlik riski taşıyabilir.

Sonuç

Sonuç olarak İran, İslam Devriminden sonra devrim ihracı ve vekil güç stratejisiyle başta Ortadoğu olmak üzere bölge jeopolitiğinde etkin bir konuma gelmek istemiştir. Bu bağlamda İran jeopotiliğinin üç kırılma noktası öne çıkmaktadır. Bunlardan birincisi Arap Baharı ve sonrası imzalanan KOEP ile İran'ın Ortadoğu'da alan kazanması ve Trump'ın KOEP'ten çekildikten sonra bu alanı kaybetmek istememiştir. Bununla birlikte Trump sonrası ABD'nin İran'a uygulamış olduğu yaptırımlar İran'ın yön değiştirmesine sebep olmuştur. Bu süreç içerisinde dünyada değişen yeni dinamikler ve oluşan bloklaşmalar İran'ın da içinde olduğu başını Rusya ve Çin'in çektiği doğuya kaymasına neden olmuştur. Bu gelişmeler ışığında İran, ABD karşıtlığı çerçevesinde Rusya ve Çin ile ilişkilerini geliştirmiş ve derinleştirmiştir. Bu durum İran'a ŞİÖ ve BRİCS'in kapılarını açmıştır.

İran jeopolitiğinde ikinci kırılma ise Kafkasya'da meydana gelen II. Karabağ Savaşı olmuştur. İran bu savaş sonucunda oluşacak yeni jeopolitik dengeyi beğenmemiş ve buna tepkisini göstermiştir. Nitekim Tahran yönetimi, oluşacak yeni jeopolitik dengeyi ekonomik ve güvenlik bazlı değerlendirmiştir. Zira oluşacak yeni koridorla birlikte İran'ın jeopolitik konumu zarar görecektir ve yıllarca yatırım yaptığı doğu-batı geçiş koridoru yok olacaktır. Diğer taraftan ülkesindeki Türk nüfusun İran'dan ayrılmak istemesi gündeme gelme ihtimalini doğurabilir.

Üçüncü önemli kırılma noktası ise İran-Suudi Arabistan ilişkilerinin yeniden tesisidir. Zira bu gelişme ile birlikte 2015'ten beri çatışan İran ve Suudi Arabistan işbirliği içerisine girebilecekti.